

WERKT DE VOORLEESEXPRESS?

EFFECTEN OP WOORDENSCHAT, VERHAALBEGRIJ
EN DE GELETTERDE THUISOMGEVING

Aike Broens, MSc
Prof. Dr. Roel van Steensel

STICHTING LEZEN REEKS
DEEL 29

UTRECHT 2019

Stichting Lezen Reeks

- 1 Lezen en leesbevordering in een multiculturele samenleving – redactie Dick Schram
- 2 Waarom is lezen plezierig? – Saskia Tellegen en Jolanda Frankhuisen
- 3 Leesbevordering door ouders, bibliotheek en school – Gerbert Kraaykamp
- 4 Informatiegebruik door lezers – Suzanne Kelderman en Suzanne Janssen
- 5 Lezen en leesgedrag van adolescenten en jongvolwassenen – redactie Anne-Mariken Raukema, Dick Schram en Cedric Stalpers
- 6 Over grenzen. De adolescentenroman in het literatuuronderwijs – Helma van Lierop-Debrauwer en Neel Bastiaansen-Harks
- 7 Lezen in de lengte en lezen in de breedte – redactie Dick Schram
- 8 De casus Bazar – Mia Stokmans
- 9 Het verhaal achter de lezer – Cedric Stalpers
- 10 Culturele diversiteit in het literatuuronderwijs – Marianne Hermans
- 11 Lezen in het vmbo – redactie Dick Schram
- 12 Het oog van de meester – Theo Witte
- 13 Zwakke lezers, sterke teksten? – Jentine Land
- 14 De computer leest voor – Daisy Smeets en Adriana Bus
- 15 Reading and watching – edited by Dick Schram
- 16 Prentenboeken lezen als literatuur – Coosje van der Pol
- 17 De stralende lezer – redactie Frank Hakemulder
- 18 Geraakt door prentenboeken – Aletta Kwant
- 19 Zo doen wij dat nu eenmaal – Erna van Koeven
- 20 Waarom zou je (nú) lezen? – redactie Dick Schram
- 21 Over ouders en leesopvoeding – Natascha Notten
- 22 De aarzelende lezer over de streep – redactie Dick Schram
- 23 Leuk om te lezen of makkelijk te begrijpen? – Gerdineke van Silfhout
- 24 BoekStart maakt baby's slimmer – Heleen van den Berg en Adriana Bus
- 25 Hoe maakbaar is de lezer? – redactie Dick Schram
- 26 Onwillige lezers – Thijs Nielen en Adriana Bus
- 27 Maar als je erover nadenkt... Een jaar literatuuronderwijs in groepen 7 en 8 van de basisschool – Gertrud Cornelissen
- 28 Succesvol lezen in het onderwijs – redactie Roel van Steensel en Eliane Segers

ISBN: 978-94-6301-238-6

Productie en uitgave: Uitgever Eburon, Utrecht, www.eburon.nl
Foto omslag: Lilian van Rooij Fotografie
Cover and basicdesign: Lijn 1, Haarlem
Lay-out: Textcetera, Den Haag

Het onderzoek en deze publicatie zijn mede mogelijk gemaakt door het leesbevorderingsprogramma Kunst van Lezen (samenwerking tussen Stichting Lezen en de Koninklijke Bibliotheek).

©Stichting Lezen 2019

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag verder worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van Stichting Lezen.

INHOUD

VOORWOORD	1
MANAGEMENTSAMENVATTING	3
INLEIDING	7
METHODE	13
Participanten	13
Instrumenten	15
Kinderen	15
Ouders	17
Procedure	19
Uitvoeringskwaliteit	20
Analyse	22
RESULTATEN	25
Beschrijvende statistieken	25
Onderzoeksvraag 1	27
Onderzoeksvraag 2	28
Onderzoeksvraag 3	31
Onderzoeksvraag 4	32
Onderzoeksvraag 5	35
Onderzoeksvraag 6	37
CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	45
LITERATUURLIJST	49
DANKWOORD	53

VOORWOORD

‘Als het dinsdag is, dan is Hester er, en dan ga ik haar een dikke knuffel geven,’ zegt Marita stralend. Ze wordt geïnterviewd door *Brandpunt+*, dat een item maakt over de VoorleesExpress. ‘Hester is zo lief, ze vertelt me alles wat ik niet begrijp, dan leer ik van alles en dan word ik nog beter op school.’

De VoorleesExpress introduceert voorlezen en andere geletterde activiteiten in gezinnen waarin dit nog niet vanzelfsprekend is. Twintig weken lang komt een vrijwilliger wekelijks bij een gezin over de vloer om voor te lezen. De VoorleesExpress bereikt op deze wijze jaarlijks zo'n 5000 gezinnen met jonge kinderen.

Wat wordt er precies in de gezinnen teweeggebracht? Het rapport dat voor u ligt biedt hierop antwoord. Onderzoekers Aike Broens en Roel van Steensel brachten de effecten van deelname aan de VoorleesExpress op de woordenschat, het verhaalbegrip en de geletterde thuisomgeving in kaart. Kinderen vinden deelname aan het programma leuk, zo laat het voorbeeld van Marita zien, maar gaat hun taalvaardigheid ook vooruit? En nemen ouders, wanneer de vrijwilliger weer vertrokken is, het voorleesstokje van hen over?

De resultaten wijzen uit dat de VoorleesExpress werkt. De kinderen die deelnemen gaan weliswaar niet vooruit in hun woordenschat, ze boeken wel een significante verbetering in hun verhaalbegrip en het aantal boeken dat ze kennen. Hun ouders gaan bovendien naar eigen zeggen intensiever voorlezen. De stijgende lijn in zowel de kennis van boeken als de intensiteit van voorlezen zet door nadat de interventie na twintig wekelijkse bezoeken eindigt. Het verhaalbegrip van de kinderen zwakt na afloop van de interventie af. Dit duidt erop dat vooral de voorlezende vrijwilliger verantwoordelijk is voor dit effect. Om de taalontwikkeling van kinderen duurzaam te stimuleren, is aanvullende ondersteuning voor ouders gewenst.

Het onderzoek *Werkt de VoorleesExpress?* is uitgevoerd in opdracht van Stichting Lezen vanuit het leesbevorderingsprogramma Kunst van Lezen. Stichting Lezen is onder meer verantwoordelijk voor het onderdeel ‘gezinsaanpak’ (laagtaalvaardige gezinnen beter bereiken met leesbevorderingsactiviteiten) van het landelijke actieprogramma Tel mee met Taal. Onze dank gaat uit naar alle organisaties die

hun medewerking aan dit onderzoek hebben verleend: Bibliotheek Deventer, Bibliotheek Eemland, Bibliotheek Enschede, Bibliotheek Hengelo, Rijnbrink, Stichting Hoedje van Papier, Stichting VoorleesExpress, Surplus Welzijn, Taal Doet Meer en WijZijn Traverse Groep.

Er is de afgelopen jaren in het kader van Kunst van Lezen als onderdeel van Tel mee met Taal al veel bereikt binnen de gezinsaanpak (onder andere via de BoekStartcoach, een e-learning voor JGZ-personeel, Scoor een Boek! Thuiseditie en Taal voor Thuis, verbonden aan BoekStart en de Bibliotheek *op school*). Maar we zijn er nog niet. Samen met al onze partners blijven wij ons ook de komende jaren graag inzetten om geletterdheid binnen gezinsverband te versterken.

Gerlien van Dalen

Directeur-bestuurder Stichting Lezen

INLEIDING

In de recente *Staat van het Onderwijs* uitte de Inspectie van het Onderwijs (2018) haar zorg over het feit dat het aandeel leerlingen dat de basisschool laaggeletterd verlaat is toegenomen. In het voortgezet onderwijs is bijna 18% van de leerlingen laaggeletterd (Feskens, Kuhlemeier, & Limpens, 2016). Deze leerlingen zijn niet goed in staat om de inhoud van de teksten in hun schoolboeken adequaat te verwerken en dat heeft uiteraard consequenties voor hun verdere schoolloopbaan en maatschappelijke carrière. De zorg over de omvang van het aantal laaggeletterden in het onderwijs en daarbuiten, die eerder ook al door Buisman en Houtkoop (2014) en de Algemene Rekenkamer (2016) is beschreven, was de aanleiding voor de lancering van *Tel mee met Taal*, een gezamenlijk actieprogramma van de (toenmalige) ministeries van OCW, vws en szw met als doel laaggeletterdheid tegen te gaan (Bussemaker, Asscher, Klijnsma, & Van Rijn, 2015).

In *Tel mee met Taal* is bestrijding van laaggeletterdheid via leesbevordering in het gezin een van de speerpunten. De focus op het gezin sluit aan bij het gegeven dat de leesontwikkeling op school zijn oorsprong vindt in de vroege geletterde ontwikkeling van kinderen – de zogenaamde ‘ontluikende geletterdheid’ – en dat bij die vroege ontwikkeling het gezin een cruciale rol speelt. Een reeks studies onderstreept het belang van een rijke geletterde thuisomgeving (Burgess, Hecht, & Lonigan, 2002; Sénéchal & LeFevre, 2014; Van Steensel, 2006). Kinderen die thuis veel in aanraking komen met geschreven taal en die regelmatig geletterde activiteiten met hun ouders ondernemen, doen allerlei vaardigheden op die zorgen voor een goede start in het leesonderwijs. Onderzoek laat bovendien zien dat die ouderinvloeden niet uitsluitend genetisch zijn: met name voor vaardigheden zoals woordenschat is de stimulerende omgeving die ouders voor hun kind creëren minstens zo belangrijk (Petrill, 2009). De positieve bijdrage van de geletterde

thuisomgeving lijkt voor een deel zelfs de ongunstige effecten van een laag opleidingsniveau of een migratieachtergrond te compenseren (Van Steensel, 2006).

Een prototypische geletterde ouder-kindactiviteit is voorlezen. Onderzoek laat zien dat voorlezen bijdraagt aan belangrijke aspecten van de ontluikende geletterdheid. Naarmate kinderen vaker worden voorgelezen, ontwikkelen ze betere ‘betekenisgerelateerde vaardigheden’, zoals een grotere woordenschat en een beter verhaalbegrip (Burgess, 2003; Burgess et al., 2002; Bus, Van IJzendoorn, & Pellegrini, 1995; Mol, Bus, De Jong, & Smeets, 2008; Scarborough & Dobrich, 1994; Sénéchal & LeFevre, 2002, 2014; Sénéchal, LeFevre, Thomas, & Daley, 1998; Sénéchal, Pagan, Lever, & Ouellette, 2008). Juist die vaardigheden zijn van groot belang voor de latere leesontwikkeling (Perfetti, Landi, & Oakhill, 2005). Studies van Sénéchal en LeFevre (2002) en Sénéchal (2006) laten dan ook zien dat voorlezen in de periode voor de start van het formele leesonderwijs via de bevordering van betekenisgerelateerde vaardigheden bijdraagt aan de latere vaardigheid in het begrijpend lezen.

Het lijkt dan ook zinvol om ouders aan te moedigen om hun kind (vaker) voor te lezen. Op basis van die gedachte zijn in de loop der jaren verschillende zogenaamde *family literacy*-programma's ontwikkeld (Hannon, 2003). Meta-analyses laten zien dat die programma's gemiddeld genomen positieve effecten hebben op de ontwikkeling van kinderen (Manz, Hughes, Barnabas, Bracaliello, & Ginsburg-Block, 2010; Mol et al., 2008; Van Steensel, Herppich, McElvany, & Kurvers, 2012; Van Steensel, McElvany, Kurvers, & Herppich, 2011). Uit deze studies blijkt echter ook dat zulke programma's – en dan met name voorleesprogramma's – voor kinderen van laagopgeleide ouders of kinderen uit etnische minderheidsgroepen niet of nauwelijks effecten sorteren. Een mogelijke verklaring voor die tegenvallende resultaten is dat programma's te veel van de vaardigheden van ouders eisen en onvoldoende aansluiten bij de specifieke situatie en behoeften van de doelgroep (Manz et al., 2010; Van Steensel et al., 2012).

Ook in Nederland worden verschillende ouder-kindprogramma's ingezet om de geletterde vaardigheden van kinderen in achterstandssituaties te stimuleren. Een van deze programma's – de VoorleesExpress – is het onderwerp van deze studie. In de VoorleesExpress gaan vrijwilligers twintig weken lang één keer per week langs bij gezinnen met één of meerdere kinderen die (een risico op) een taalachterstand hebben. Tijdens zulke huisbezoeken leest de vrijwilliger voor en/of doet andere taalactiviteiten met kinderen. Daarnaast gaat de vrijwilliger met ouders in gesprek over het belang van voorlezen en taalondersteuning. Het doel van de VoorleesExpress is om via de huisbezoeken bij te dragen aan een rijkere geletterde thuisomgeving en langs deze weg de geletterde ontwikkeling van kinderen te stimuleren.

Mogen we van de VoorleesExpress effecten verwachten op de vaardigheden van kinderen? Uitkomsten van de eerder genoemde overzichtsstudies (Manz et al., 2010; Mol et al., 2008; Van Steensel et al., 2011, 2012) stemmen niet positief over de effecten van voorleesinterventies. Toch heeft de VoorleesExpress enkele kenmerken die zouden kunnen bijdragen aan het optreden van programmaeffecten. Allereerst wordt het programma uitgevoerd via huisbezoeken. Uit de meta-analyse van Manz et al. (2010) bleek dat *family literacy*-programma's die uitgaan van een 'home-based'-benadering aanzienlijk grotere effecten sorteren dan programma's waarin (een deel van) de ouderondersteuning in een kindercentrum of school plaatsvindt. Hoewel de meta-analyse van Manz et al. zich niet uitsluitend op achterstandsgezinnen richtte, suggereren de onderzoekers dat dit effect onder meer te maken heeft met het gegeven dat laagopgeleide ouders en migrantenouders een schoolse context als bedreigend kunnen ervaren. Ook maken huisbezoeken meer individuele ondersteuning mogelijk en dat zou juist voor deze groepen gunstig kunnen zijn. Een ander potentieel gunstig kenmerk van de VoorleesExpress is dat vrijwilligers fungeren als model. Idealiter zijn ouders aanwezig bij de voorleessessies van vrijwilliger en kind en leren ze van het voorbeeldgedrag van de voorlezer. Verschillende succesvolle *family literacy*-programma's maken gebruik van zo'n *modeling*-benadering (voor een overzicht, zie Wevers & Van Steensel, 2017). Samen met het feit dat via de VoorleesExpress twintig weken lang boeken en andere stimulerende materialen het gezin binnen komen, maken deze overwegingen het zinvol de effectiviteit van het programma te toetsen.

De VoorleesExpress is al eerder geëvalueerd (Joppe, 2012; Ruiters, 2012; Ter Beest, 2013; Van Buuren, 2010). Het meest recente onderzoek (De Vries, Moeken, & Kuiken, 2015) is een quasi-experimentele studie, waarin op basis van een vergelijking van 53 VoorleesExpressgezinnen en 26 controlegezinnen programmaeffecten zijn onderzocht op de taalontwikkeling, de taalomgeving en het leesplezier van drie- tot achtjarigen. De onderzoekers vonden allereerst een positief kortetermijneffect op productieve woordenschat, maar alleen bij oudere kinderen (6-8 jaar) en meer taalvaardige kinderen. Ook in een retentiemeting twintig weken na de interventie werd een positief effect op woordenschat gevonden, maar alleen als ouders bleven voorlezen. Daarnaast vroegen VoorleesExpresskinderen (volgens ouders) direct na deelname vaker om voorgelezen te worden en stelden ze vaker vragen tijdens het voorlezen; in de controlegroep was dat niet het geval. Dat effect bleef overigens niet behouden in de retentiemeting. Ten slotte bezochten VoorleesExpressgezinnen direct na de interventie vaker de bibliotheek en gebruikten ze vaker digitale prentenboeken. Deze verschillen bleven wel op langere termijn zichtbaar.

Hoewel er dus indicaties zijn dat de VoorleesExpress bepaalde effecten sorteert, zijn er bij het onderzoek van De Vries et al. een aantal belangrijke kanttekeningen te plaatsen. Allereerst was de steekproef, gegeven de effectgrootten die op basis van meta-analyses naar voorleesinterventies mogen worden verwacht (gemiddeld zo rond de $d = 0,30$; zie Van Steensel et al., 2012), mogelijk te klein om effecten robuust te kunnen vaststellen. Daarnaast zijn sommige variabelen beperkt geoperationaliiseerd. Zo is taalvaardigheid alleen gemeten met woordenschattaken, terwijl ook op andere vaardigheden (zoals verhaalbegrip) effecten verwacht kunnen worden. Bovendien is onduidelijk of de controlegroep, die is geworven buiten de context van de VoorleesExpress, wel tot dezelfde doelgroep als de VoorleesExpressgezinnen behoort en dus een goede vergelijking mogelijk maakt.

Tegen deze achtergrond hebben we, in opdracht van Tel mee met Taal/Kunst van Lezen, een nieuwe effectstudie opgezet. Het eerste doel van deze studie is na te gaan of de VoorleesExpress positieve effecten heeft op de geletterde vaardigheden van deelnemende kinderen (4-8 jaar). We kijken daarbij met name naar de eerder genoemde betekenisgerelateerde vaardigheden en specifiek naar woordenschat en verhaalbegrip. We beantwoorden twee onderzoeksvragen:

1. Heeft deelname aan de VoorleesExpress een positief kortetermijneffect op de woordenschat en het verhaalbegrip van deelnemende kinderen?
2. Blijft de (eventuele) groei van kinderen die aan de VoorleesExpress hebben deelgenomen behouden op de langere termijn?

Voor de beantwoording van Onderzoeksvraag 1 vergelijken we direct na afloop van het programma de woordenschat en het verhaalbegrip van kinderen die met hun ouders aan de VoorleesExpress hebben deelgenomen met die van kinderen die nog niet aan de VoorleesExpress meededen, maar zich al wel hadden aangemeld (een zogenaamde ‘wachtlijstcontrolegroep’). Voor beantwoording van Onderzoeksvraag 2 volgen we de VoorleesExpressdeelnemers tot drie maanden na de eerste nameting.

Het tweede doel van de studie is te onderzoeken of de VoorleesExpress bijdraagt aan een rijkere geletterde thuisomgeving, door na te gaan of er een effect is op de bekendheid die kinderen hebben met kinderboeken en door na te gaan of er een effect is op ondersteuning die ouders thuis geven bij lezen. Ook hier gaan we na of (eventuele) positieve ontwikkelingen in de geletterde thuisomgeving van VoorleesExpressgezinnen drie maanden later behouden blijven. Dat leidt tot de volgende onderzoeksvragen:

3. Heeft deelname aan de VoorleesExpress een positief kortetermijneffect op de geletterde thuisomgeving van kinderen, afgemeten aan bekendheid van kinderen met kinderboeken en gerapporteerde leesondersteuning door ouders?

4. Blijven (eventuele) positieve ontwikkelingen in de geletterde thuisomgeving van gezinnen die aan de VoorleesExpress hebben deelgenomen behouden op de langere termijn?

Het derde doel van de studie is om na te gaan of eventuele positieve kortetermijneffecten van VoorleesExpressdeelname op woordenschat en verhaalbegrip lopen via positieve effecten op de geletterde thuisomgeving, wat resulteert in de volgende onderzoeksvraag:

5. Worden (eventuele) positieve effecten van de VoorleesExpress op de woordenschat en het verhaalbegrip van kinderen gemedieerd door positieve effecten op de geletterde thuisomgeving?

We onderzochten deze vijf vragen bij een grotere steekproef dan in het eerdere onderzoek van De Vries et al. (2015) en met een opzet die een beter vergelijkbare experimentele en controlegroep mogelijk maakt.

Aanvullend wilden we, tegen de achtergrond van het belang van de uitvoering van *family literacy*-programma's (De la Rie, 2018; Powell & Carey, 2012), nagaan hoe deelname aan de VoorleesExpress in de perceptie van ouders zelf is verlopen. Dat resulteert in de laatste onderzoeksvraag:

6. Hoe hebben ouders deelname aan de VoorleesExpress ervaren?